

Sedláček, Jan

K problematice zkoumání syntaxe staroslověnštiny

In: *Otázky slovanské syntaxe : sborník brněnské syntaktické konference*, 17.-21.IV.1961. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962, pp. 89-92

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119390>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K PROBLEMATICE ZKOUMÁNÍ SYNTAXE STAROSLOVĚNŠTINY

JAN SEDLÁČEK (Praha)

Ve svém příspěvku k problematice zkoumání syntaxe staroslověnského jazyka se dotknu dvou otázek, které spolu úzce souvisí; je to otázka vlivu řečtiny na syntax staroslověnštiny a otázka balkánského charakteru staroslověnštiny.

Problematice zkoumání syntaxe staroslověnského jazyka se v poslední době věnuje poměrně značná pozornost. U nás se touto problematikou zabýval v poslední době J. Kurz na konferenci o historickosrovnávacím studiu slovanských jazyků v Olomouci r. 1957 (srov. sborník projevů *K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků*, Praha 1958, s. 89—107), dále J. Bauer ve sborníku *Československé přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě* (Praha 1958, zvl. s. 75—83) a E. Dvořáková-Bláhová ve studii, věnované speciálně otázce grecismů v ruské církevní slovanštině (*Československá rusistika* 1959, s. 115—120). Ze zahraničních slavistů se problematikou staroslověnské syntaxe zabýval v poslední době zejména H. Birnbaum ve studii *Zur Aussonderung der syntaktischen Gräzismen* (*Scando-slavica* IV, 1958, s. 239—257) a R. Ružička ve studii *Griechische Lehnntax im Altslavischen* (*Zeitschrift für Slawistik* III, 1958, s. 173—185).

Dnes je především jasné, že problematiku staroslověnské syntaxe nelze řešit jen v rámci překladové techniky řeckostaroslověnské — je to širší problém lingvistický. Pokud se uvažuje o vlivu řečtiny na syntax staroslověnštiny, je třeba rozlišovat mezi vlivem knižním a vlivem lidovým, zčásti již předliterárním. U některých starých jevů obecně balkánských, s nimiž se setkáme již v staroslověnštině, nemusí jít výlučně jen o vliv řečtiny. Je známo, že se Slované po příchodu na Balkán dostali nejdříve do styku s obyvatelstvem románským nebo romanizovaným, takže některé staré společné jevy balkánské lze vykládat aspoň zčásti také vlivem balkánské latinity. V sporných případech mluvíme prostě o balkanismech.

Při zkoumání vlivu řečtiny na syntax staroslověnštiny je třeba pamatovat na to, že jazyk řeckých předloh je tradiční a neodráží věrně tehdejší stav jazyka lidového. Naproti tomu staroslověnština nejstarších překladů, přes jistý umělý ráz, projevující se nejvýrazněji právě ve skladbě, odráží tehdejší stav živého jazyka přece jen mnohem lépe než řečtina. Staroslověnština, která se ve funkci spisovného jazyka teprve ustalovala, byla spjata s živým jazykovým prostředím mnohem těsněji než tehdejší spisovná řečtina, která měla za sebou již dlouhou literární tradici. Z tohoto zjištění je třeba vyvodit důsledky pro metodologii zkoumání staroslověnské syntaxe v poměru k řečtině.

Tak lze vysvětlit, proč některé jevy souvisící s živým balkánským prostředím pronikají v staroslověnětině často ve větším rozsahu a jsou lépe dosvědčeny než v řečtině samé. V tom tkví velký význam staroslověnětiny pro diachronickou balkanistiku.

Z celkově rozdílné situace spisovné řečtiny a staroslověnětiny vyplývají také některé rozdíly v stylistickém hodnocení paralelních jazykových jevů a prostředků. Např. prostředky, které se počítávaly ve spisovné řečtině jako stylisticky nevhodné nebo stylově příznakové, mohly mít v staroslověnětině funkci prostředků stylisticky neutrálních ap.

Svá tvrzení doložím několika ilustračními příklady. Je známo, že se v staroslověnských překladech evangelíí i v jiných památkách vyskytuje předložkový genitiv častěji než v řeckých předlohách, kde má převahu genitiv bezpředložkový. Při tom bývá v staroslověnětině často vazba s předložkou *отъ* za řeckou vazbu s předložkou *ἐξ*, *ἐκ* a my víme, že tato předložka v pozdní řečtině ustupuje a je postupně nahrazována předložkou *ἀπό*. Častější výskyt genitivu bezpředložkového a předložkových vazeb s *ἐξ*, *ἐκ* tam, kde má staroslověnský překlad vazbu s předložkou *отъ*, lze podle mého názoru vyložit konzervatismem řeckých předloh, zaostáváním spisovného jazyka za vývojem v jazyce živém. Je třeba počítat s tím, že v tehdejší lidové řečtině byl vývoj již mnohem dále, než jak se to jeví v soudobém jazyce spisovném.

Podobně jako v řečtině, byl také v pozdní lidové latině a v pozdějším vývoji románských jazyků nahrazován prostý genitiv předložkovými vazbami, při čemž předložka *de* nabyla postupně převahy a nakonec zatlačila předložku *ex*. Mísení obou předložek a nahrazování předložky *ex* předložkou *de* je dosvědčeno např. v latinských nápisech z římské provincie Dalmácie. Ve shodě s tím převládla také na větší části jazykového území srbocharvátského v genitivních předložkových vazbách různého typu univerzální předložka *от*. I když paralely k tomuto vývoji najdeme i jinde mimo Balkán, je velmi pravděpodobné, že jde v našem případě o společný balkánský vývoj. Pro jeho chronologii nám poskytuje staroslověnětina důležité svědectví, důležitější než řečtina.

Jiný příklad. Několikrát byla již konstatována velká životnost vedlejších vět se spojkou *da* v staroslověnětině. Těchto vedlejších vět se tu někdy užívá nezávisle na řeckých předlohách, kde za ně bývá vazba infinitivní. S rozšířením vedlejších vět se spojkou *da* v staroslověnětině nelze spojovat pozdější zánik infinitivu, jak nejnověji znovu ukázal K. Horálek. Za to však souvisí s rozšířením vedlejších vět se spojkou *da* ústup tzv. kondicionálu, zvl. ve větách účelových a v závislých větách přacíh. Někdy se situace v staroslověnětině neprávem vykládá tak, jako by zde byl indikativ ve vedlejších větách se spojkou *da* původní a kondicionál teprve nastupoval na místo indikativu. S takovým výkladem se setkáme např. u Bräuera. Ve skutečnosti však užívání indikativu místo kondicionálu ve vedlejších větách se spojkou *da* je novum jižních jazyků slovanských. Srovnání s jinými jazyky balkánskými jasně ukazuje na souvislost s balkánským prostředím. Jde tu o počátek dalekosáhlých

změn ve způsobu vyjadřování modality, o přestavbu celé soustavy modálních vztahů.

V této souvislosti je třeba se zmínit o samostatných větách výzvočných s adhortativní částicí *da* v staroslověněštině. V řeckých předlohách bývá za tyto věty imperativ nebo konjunktiv. Paralelní řecké věty výzvočné s *iva* jsou v novozákonní řečtině řídkou výjimkou. O jejich rozšíření v jazyce lidovém nám však podávají svědectví řecké papyrasy, v nichž jsou věty tohoto typu dosvědčeny již v rané době byzantské. Šlo tu zřejmě o prostředek jazyka lidového, expresivně zabarvený, kterému se spisovný jazyk vyhýbal. Spisovná řečtina dávala ještě dlouho přednost imperativu nebo konjunktivu, zatímco v jazyce mluveném byl konjunktiv v této platnosti dávno nahrazen opisnou formou s *iva(va)*. K obdobnému vývoji došlo také v jiných balkánských jazycích.

Jiný příklad. V staroslověnském překladu evangelií i v jiných překladových památkách je dosvědčena v platnosti finální složená spojka *jako da* za řecké $\delta\pi\omega\varsigma$ nebo $\acute{\omega}\sigma\tau\epsilon$. Byla vyslovena domněnka, že stsl. *jako da* vzniklo napodobením těchto řeckých spojek. Je tu však možný také jiný výklad. Stsl. spojka *jako da* má patrně svůj protějšek v řecké složené spojce $\acute{\omega}\varsigma$ *iva*, která je dosvědčena v pozdní byzantské řečtině. Paralelu najdeme také v strum. *cum se* a snad také v rum. *ca să*. Hromadění spojek a vytváření složených spojkových výrazů je vlastní nejen byzantské řečtině, ale i pozdní lidové latině. S tímto jevem se setkáme také v albánštině a obecně v jižních jazycích slovanských, takže tu jde patrně o širší jev obecně balkánský. Srov. např. ještě rum. nářeční *că să*, bulh. nářeční *če da*, alb. *që të* atd. Složené spojkové výrazy jsou záležitostí lidového jazyka. Vznikají ze snahy po důraznějším, pregnantnějším vyjádření nebo jako prostředek významové specifikace spojovacích prostředků. Pro svůj lidový původ a charakter tyto složené spojky nepronikly do řečtiny novozákonní, která disponovala dostatečně bohatým repertoárem starých diferencovaných spojek. Jak máme tedy vyložit užití stsl. složené spojky *jako da* za řecké $\delta\pi\omega\varsigma$, $\acute{\omega}\sigma\tau\epsilon$? Snad by bylo možno věc chápat tak, že se překladatel snažil vystihnout variabilitu řeckých synonymních spojek, a protože se běžné finální spojky *da* užívalo pravidelně za řecké *iva*, užil překladatel za řecké $\delta\pi\omega\varsigma$, $\acute{\omega}\sigma\tau\epsilon$ složené spojky *jako da*; její lidový charakter tu zřejmě nebyl na překážku jejího užití. Jen v tom smyslu lze tu uvažovat o jisté motivaci řeckým originálem. O žádné napodobování, kalkování řeckých spojek $\delta\pi\omega\varsigma$, $\acute{\omega}\sigma\tau\epsilon$ tu však podle mého názoru nejde.

V otázce balkánského charakteru staroslověněštiny se až dosud projevovalo dvojitě krajní stanovisko. Na jedné straně přehnaná skepse, na druhé straně přílišná ochota promítat všechny balkánské zvláštnosti bulharštiny do staroslověněštiny. Otázka balkánského charakteru staroslověněštiny vyžaduje ještě revize a dalšího zkoumání.

Polskému balkanologu Mačekému patří zásluha, že se poprvé začal soustavněji zabývat otázkou balkánského charakteru staroslověněštiny. Mačekci však nešťastně vybral právě ty jevy, které jsou pro balkánskou příslušnost staroslověněštiny málo průkazné (nahrazování infinitivu vedlejšími větami, postpozitivní člen). Mačekci se také ne zcela právem domníval, že jazyk cyrilometodějský byl ještě prost vlivů

balkánských; ty se podle Mačekého začaly uplatňovat až v pozdějších opisech cyrilometodějských originálů.

Studium syntaxe staroslověnského jazyka a jižních jazyků vůbec vyžaduje, aby se pracovalo komparatisticky na dvou frontách. Na jedné straně je třeba srovnávat s ostatními jazyky slovanskými, v syntaxi zvláště se starou češtinou a ruštinou, na druhé straně je třeba přihlížet také k širším souvislostem balkánským a srovnávat vývoj jižních jazyků slovanských s vývojem jiných jazyků balkánských. Tímto dvojím postupem srovnávacím je možno odlišit to, co tvoří specifikum vývoje syntaxe staroslověštiny a jižních jazyků slovanských. To je jeden z dílčích úkolů historicko-srovnávacího studia slovanské syntaxe.